

Žáci, škola a společnost

Reinterpretace kázně v současné škole

Stanislav Bendl

Abstrakt: Příspěvek se zabývá aktuální otázkou dnešního školství, a to kázní. Upozorňuje na společenskou a dobovou podmíněnost kázně. Reaguje na současnou situaci, kdy pod vlivem dynamického společenského vývoje dochází k destrukci i mnoha tradičních hodnot, včetně kázně. Autor chápe kázeň jako ochranu žáků a učitelů ve škole a pokouší se o soudobou interpretaci školní kázně.

Klíčová slova: kázeň, soudobá interpretace kázně, ochrana dětí a mládeže, ochrana učitelů, společenská a dobová podmíněnost kázně, classroom management, syndrom rizikového chování

Abstract: This article deals with the discipline, one of the issues discussed in connection with contemporary schools. It explains that both historical period and society determine this category. The article reacts to the current situation characterised by a dynamic social development which leads to the destruction of values, even traditional ones, including discipline. The author understands discipline as a pupil and teacher protection in school and attempts a contemporary interpretation of this term.

Key words: discipline, contemporary interpretation of discipline, children's and youth's protection, teacher's protection, social and historical determination of discipline, classroom management, risk behaviour syndrome

Pedagogové se v současné době intenzivně zajímají o problematiku kázně, která ostatně ani v minulosti neunikala pozornosti praktiků a teoretiků výchovy. V současné době se však tato problematika aktualizuje. Jednak si učitelé a výchovní pracovníci stále více stěžují na projevy neukázněného chování dětí a mládeže, jednak vznikají nové problémy s interpretací kázně v souvislosti se známými dokumenty o právech dítěte.

Řečeno žurnalistickou terminologií, dnešní školáci a jejich učitelé se už dávno nemusí dívat na televizní horory, neboť sami v podobných „pořadech“ účinkují, a to každý den ve škole. Jednou to odnese učitel, jindy žák.

Pro řadu dětí se stává škola noční můrou. Docházka do školy, která nedokáže zajistit svým žákům bezpečnost, je pro děti trestem, permanentním zdrojem stresu a obav. *Méně odolní žáci se ocitají v často bezvýhodné situaci*, kdy je z důvodu povinné školní docházky pro ně škola místem, kam člověk musí chodit, i když se mu nechce, místem, ze kterého není úniku, a kdy škola navíc nemá pravomoc velmi neukázněné spolužáky a agresory vyloučit. Nedobrovolnost pobytu v uzavřené instituci a úzké operační pole, resp. malý manévrovací prostor pro řešení nekázně, spoluvytvářejí začarovaný kruh školní nekázně. Slušné a „normální“ děti se tak spolu s učiteli stávají v rámci povinného školství rukojmími agresorů a deprivantů. Výzva „Pane učiteli, udělejte něco!“ či prosba „Paní učitelko, pomozte!“ jsou smutným svědectvím o situaci na dnešních školách.

Nekázeň ve školách představuje globální problém školství. S projevy drzosti a vulgárnosti žáků vůči učitelům, vandalismem, šikanou, alkoholem, drogami, fyzickým napadáním učitelů se potýkají školy na celém světě. V USA se slovní spojení „prevence násilí na školách“ dokonce stalo součástí předvolebních sloganů, ve Francii vznikla kampaň „nulová tolerance“, která vyzývá ke spolupráci ministerstvo školství, vnitra, kultury, policii a místní samosprávy, Británie zase spustila program, který poskytuje školení učitelům v otázkách prevence a řešení nekázně.

V tomto příspěvku se snažíme uplatňovat pedagogický pohled na fenomén kázně, resp. nahlížíme na problematiku kázně z pedagogického hlediska. Další pohledy (biologické, antropologické, filozofické, psychologické, sociologické) zohledňujeme v jiných publikacích (Bendl, 1998; 2001).

(1) Místo kázně v současném stavu vědeckého poznání

Otázka kázně se řeší dlouhodobě, jedná se o *problém komplexní a mnoho-dimenzionální*. Na jeho řešení se podílí řada *vědeckých disciplín*, počínaje filozofií, přes sociologii, psychologii, biologii a samozřejmě disciplíny pedagogické. V *pedagogice* se touto problematikou zabývali či zabývají autoři jako Komenský, Lindner, Bagley, Makarenko, Jurovský, Binczycka, Otto, Held, Meyenberg, Scholz, Gatzemann, Rich, Cangelosi, Petty, Curwin, Mendler, Shapiro, Cole, Dobson aj.

Současné společenské změny vyžadují, aby se nově řešil problém kázně, a to jak ve společnosti, tak ve škole, a tudíž i v pedagogice. Autor článku se na základě své specializace zabývá *otázkou kázně z pedagogického hlediska* (konkrétně v prostředí školy), přičemž se snaží postihnout i další aspekty této neobyčejně široké problematiky.

(2) Společenská a dobová podmíněnost školní kázně

Podoba kázně, a to jak ve společnosti, tak ve škole, kázeňské metody a prostředky, přístup „ukázkovatelů“ k „ukázkovaným“ jsou podmíněny dobově a společensky. Obecně lze konstatovat, že *kázeňský systém ve škole odráží systém, který se nachází v širší společnosti* (Smith, 1969, s. 292). Z této premisy vyplývá řada pevných vazeb mezi společností a výchovně-vzdělávacím systémem. Jak se mění a vyvíjí společnost, tak se také proměňuje škola. Zároveň, byť menší silou, působí škola na dění ve společnosti.

Podoba kázně ve škole je úzce svázána s podobou kázně ve společnosti. Smith (1969, s. 292) píše, že systém kázně charakterizující společnost se v západním světě přesouval od užití síly (násilí) k přesvědčování a odtud směrem k sebeovládání. Stejný, paralelní vývoj se objevuje i ve školním systému. V počátcích byl řád zajišťován donucováním a nátlakem, později však nastupují přesvědčování a sebeovládání, aby nahradily sílu (násilí). Avšak, jako obecně ve společnosti, když přesvědčování a sebeovládání selhávají, musí učitelé stejně jako ředitelé sáhnout po síle, moci, jsou nuceni uplatnit svou formální autoritu.

Z dlouhodobého hlediska se pohled na kázeň ve škole mění v tom smyslu, že zatímco dříve se děti musely přizpůsobovat škole (školní kázni, stylu výchovy, typu výuky, organizačním formám vyučování), dnes se škola naopak spíše přizpůsobuje dětem.

Podoba školní (ne)kázně se přes mnohé přetrvávající rysy proměňuje spolu s dobou, vývojem společnosti, úrovní poznání, vědy, techniky či kultury. V průběhu času se mění formy a frekvence projevů školní nekázně. *Některé dřívější projevy chování žáků označované jako nekázeň prakticky vymizely* (rouhání se, projevy bezbožnosti), *jiné přežívají dodnes* (šikana, vulgárnost, drzost). *Některé přestupky jsou nové* (nošení výbušnin do školy; telefonáty, že je ve škole bomba; vyrušování či opisování prostřednictvím mobilního telefonu), *jiné staronové* (alkohol, kouření, drogy).

Děti a mládež jsou zrcadlem doby, podmínek v nichž žijí, vyrůstají. Problémy s nekázní žáků ve školách jsou odrazem života dnešní společnosti. Souvisí s prudkým sociálním tempem, vědecko-technickým pokrokem, atmosférou mnohotvárných a často protichůdných tendencí, způsobem života, měnícími se funkcemi rodiny a způsoby získávání obživy (rodina přestává být výrobní, ekonomickou jednotkou), formami uspokojování potřeb či náplní volného času. Na tyto faktory poukazuje v současné době i u nás bohatá literatura (Jirásková, 1997; Kraus, 1998; Mühlpachr, 1999, 2003; Spousta, 2003; Jedlička a Klíma, 2004), a to z řady hledisek (filozofických, sociologických, psychologických, pedagogických).

Kdybychom chtěli analyzovat příčiny nekázně ve škole, dospěli bychom

patrně k nepřeberné řadě faktorů, jež se podílejí na „výsledné“ podobě (ne)kázně. Pokud však chceme pojmenovat *hlavní zdroj dnešních problémů s chováním dětí a mládeže*, nemůžeme patrně začít ani skončit jinde než u *podoby dnešní společnosti, organizaci a uspořádání dnešního života.*

To, co dnešní společnosti chybí, je rozvíjení sebeovládání, počínaje malými dětmi a konče dospělými. Současná doba má deficit v oblasti sebeovládání jedince. *Dříve bylo dítě „nuceno realitou“ ovládat se, cítit povinnost, být zodpovědné, resp. uvědomovat si svou odpovědnost.* Děti automaticky a přirozeně nesly důsledky své (ne)zodpovědnosti. V současné době se tento deficit, který pramení především z organizace dnešního života, navíc prohlubuje tím, že je opomíjeno – ať už v rodině nebo ve škole – rozvíjení volních vlastností dětí a mládeže, často ve jménu jakéhosi pseudohumanismu, přehnaného důrazu na uspokojování přání a tužeb dětí, které jsou mylně vydávány za jeho potřeby.

Dnešní dítě v podstatě nic „objektivního“ nedělá, spíše se mu všechno přizpůsobuje. Dnešní děti se v podstatě nepodílejí na chodu domácnosti, nestarají se – tak jako dříve jejich vrstevníci – o hospodářská zvířata, nechodí pomáhat rodičům na pole, nenosí jim tam svačinu, nestarají se o mladší sourozence (často také proto, že jsou jedináčky). Je známo, že práce a zaměstnání ukázkuje. Tento kdysi samozřejmý a přirozený kázeňský prostředek se však dnes z života dětí jakoby vytratil. V důsledku rozvoje vědy a techniky dnešní děti prakticky nic nedělají, nepracují (pokud nebudeme za práci počítat vysedávání u televize a hraní počítačových her) a nepomáhají svým rodičům. Tato změna „nastavení“ společnosti, transformace či spíše redukce funkcí rodiny je podle našeho názoru klíčovým faktorem měnící se atmosféry mezi mládeží, faktorem, který stojí v pozadí nekázně žáků ve školách a sociálně patologických jevů dnešních dětí a mládeže.

Naše přesvědčení potvrzují i některé výzkumy, včetně těch, jež se týkají českého prostředí. Kraus (1998) se svým týmem spolupracovníků například opakovaně prokázali závislost chování dětí na jejich zapojení do domácích prací. Děti, které se účastní chodu domácnosti, mají méně problémů v chování. Pozitivní vliv na chování dětí (ve smyslu nižší hladiny či ubývání výchovných problémů) je konstatován rovněž v souvislosti s kratší pracovní dobou rodičů, zejména otců (čím zaměstnanější otcové, tím více výchovných problémů), četbou a návštěvností kulturních akcí. V poslední době nabylo na významu také sportování. Ukazuje se, že v rodinách, kde se vůbec nesportuje, se objevuje nejvíce výchovných těžkostí.

S výše uvedeným problémem svým způsobem souvisí postřeh jedné učitelky základní školy, která si v rámci diskuse o kázni a chování žáků stěžovala, že v podmínkách školy, kde učí, může jen těžko vést své žáky k samostatnosti a k nejvyššímu cíli školní kázně, kterým je řádné a slušné chování

děti bez přítomnosti dozoru, když má – podobně jako ostatní učitelé – od vedení školy „nakázáno“, aby neustále kontrolovala žáky, když po každém přestupku dochází k posilování dozorů, když musí několikrát denně přepočítávat děti, když musí stát žákům neustále za zády. V tomto případě vlastně *školní realita*, resp. organizace školního života, *vytváří prostředí, které brání rozvoji samostatnosti a odpovědnosti žáků*. Děti se cítí hlídané na každém kroku jako malé, nesamostatné, neschopné a nezodpovědné bytosti, které někdo neustále kontroluje a vodí za ručičku. Tato nedůvěra k žákům se následně negativně odráží na jejich chování a vztahu ke škole.

(3) Aktuálnost problematiky kázně

V současné době pod vlivem velmi dynamického společenského vývoje, dochází k *destrukci mnoha tradičních hodnot*. Spolu s jiným vznikl problém, kdy se *zvážněla problematika týkající se kázně*. Existují na to různé názory, přičemž například některé pedagogické koncepce (antipedagogika, antiautoritativní výchova, humanistická pedagogika) přímo otázku kázně odmítají jako znásilňování dítěte, podrobování či potlačování dítěte. *Uvedené skutečnosti, polarizace názorů* spojená se sférou kázně a zejména *praktické obtíže*, které způsobuje nekázeň ve školním životě, kdy často brání samotnému vyučování, jsou *důvodem, proč* se dnes jeví otázka kázně jako vysoce aktuální.

V řadě západních zemí, zejména anglosaských, *neúnosná míra kázeňských problémů ve školách a složitost fenoménu kázně vedly ke konstituování pedagogické subdisciplíny zvané „Classroom Management“*.

Vlastní učitelská zkušenost, studium odborné literatury a průzkum situace ve školách mě přivedly k poznání, že je *potřeba nově objasňovat problematiku kázně*, objasňovat ji v nových podmínkách.

(4) Soudobá interpretace kázně

Kázní, kterou definujeme jako *„vědomé dodržování zadaných norem“*, můžeme dávat *různé přítlasky* – můžeme uvažovat o kázní zdravé, vnitřní, autonomní, ale rovněž o kázní otrocké, jež se spíše blíží tomu, čemu říkáme poslušnost či slepá poslušnost. Někteří mohou vidět v kázní ctinnost, jiní výraz poroby a tvrdě vynuceného podřízení se. Je třeba si uvědomit, že *interpretaci získává kázeň konotacemi v kontextu*, podobně jako pojmy autorita, pořádek, zákaz, režim a povinnost.

Nové interpretace kázně se vztahují k následujícím oblastem:

- *Cíle kázně* (sebekázeň).
- *Funkce kázně* (ochrana žáků a učitelů).
- *Obsah kázně* (kritická kázeň, vnitřní kázeň; pasivní versus aktivní kázeň – kázeň není jenom, že žák nic neprovede, ničeho špatného se nedopustí,

ale obsahuje také aktivní moment ve smyslu žákova napomáhání budování kázně a slušnosti ve škole).

- *Konstituování norem kázně* (participace žáků na tvorbě školních řádů).
- *Zodpovědnost za kázeň žáků* (výchovná funkce školy – opuštění názoru, že škola učí a rodina vychovává).
- *Rozvíjení kázně* (výchova ke kázní jako dlouhodobý proces).
- *Metody přispívající k ukázněnosti žáků* (projektová výuka, kooperativní učení, dramatická výchova, metody pěstování odolnosti vůči agresivitě a manipulaci ze strany spolužáků, asertivní výchova).

Pokud se týká změny v oblasti *cílů kázně*, posun oproti dřívější době nastává ve zdůrazňování *sebekázně, sebovládní, sebevýchovy, zodpovědnosti za své chování, za svůj život, za vlastní osud*. Tato změna – zejména v našich zeměpisných šířkách – souvisí s novou společenskou situací, znovu nabytou politickou a ekonomickou svobodou, posunem v myšlení spočívajícím v pochopení, že není možné přenášet zodpovědnost za svůj život, za své chování na někoho druhého, kterého budeme případně vinit ze svých neúspěchů a selhání, ale že se o sebe musí každý postarat především sám. Tato situace vytváří v řadě směrů pozměněný rámec pro pedagogickou teorii i praxi. Na rozdíl od dřívějšího pojetí kázně jako prostředku k omezování svobody dítěte se dnes kázeň chápe jako prostředek k ovládnutí sebe sama. *Sebekázeň je považována za jeden z cílů výchovy*.

Pro dnešní dobu, resp. život, je charakteristický individualismus, který je z logiky věci provázen odpovědností za vlastní vývoj. Otázka svobody se začíná spojovat s fenoménem osobní odpovědnosti za svůj život, za vlastní osud. Schopnost být individualitou, být svobodou je mimo jiné prezentována jako schopnost být vlastním pánem, ukázněvat sám sebe, zvládat své myšlenky, zpytovat své svědomí, vychovávat sám sebe. Jakýmsi historickým obloukem se tak vrací myšlenka, resp. požadavek novověké výchovy, že cíl výchovy či jeho naplňování, kterým je rozvinutí všech mohutností a schopností člověka (což předpokládá zevrubné poznání potenciaálních předpokladů jedince), není pouze věcí vychovatele, ale také vychovávaného. „Cílem výchovy tu není jen programově kultivovat ony dispozice a předpoklady dítěte, ale zabudovat do vychovávaného jakoby vnitřní hnací sílu, která v době procesu vzdělávání a výchovy motivuje k nejvyšším výkonům a i po jejich ukončení bude v člověku působit jako setrvačnický, gyroskop, pružina vyvolávající stále napětí, pocit, že člověk musí na sobě, na svém charakteru, na svých znalostech stále pracovat.“ (Pelcová, 2001, s. 58)

V případě *funkcí kázně* dochází k reinterpretaci v tom smyslu, že kázeň už není pouze (respektive zejména) předpokladem efektivního učení a kva-

litního školního výkonu, ale také podmínkou, aby mohlo vyučování vůbec probíhat, jakož i zárukou bezpečnosti žáků a učitelů ve škole.

Ke změnám v oblasti *obsahu kázně* dochází nejen ve smyslu zdůrazňování vnitřní kázně v „konfrontaci“ s kázní vnější, ale dochází rovněž k rozlišování pasivní a aktivní kázně. Žák, který plní školní řád, nevyrušuje při hodinách, chová se slušně ke spolužákům a učitelům, ale nezastane se třeba kamaráda, jemně ostatní ubližují, je žák „pasivně ukázněný“. Pravá („ideální“) kázeň nespočívá jenom v tom, že žák nic neprovede, ničeho špatného se nedopustí, ale obsahuje také aktivní moment ve smyslu žákova napomáhání budování kázně a slušnosti ve škole.

K nové interpretaci kázně dochází i v oblasti *konstituování norem chování* ve škole. Zatímco dříve bylo sestavování školního řádu výhradně v rukou ředitele školy a pedagogické rady, dnes se na tvorbě a výsledné podobě školního řádu mohou podílet také žáci. To se týká nejen pravidel chování ve třídě, kde si žáci mohou ve spolupráci s učitelem zavést svá „místní“ pravidla, ale i školního řádu, který je směrodatný pro celou školu. K participaci žáků na tvorbě školního řádu často dochází skrze institut žákovské samosprávy. Vychází se z předpokladu, že pravidla, na jejichž konstituování se podílejí také žáci, budou následně i jejich pravidly, a proto je budou také více respektovat. Snadněji totiž přijmeme a respektujeme něco, co jsme sami vytvořili, než něco, co je nám „shora“ přikázáno či vnuceno. Jednostranná a striktní rozhodnutí dospělých o tom, co děti mají a nemají dělat, rovněž způsobují, že se děti stávají nesamostatnými a závislými na cizí kontrole.

Pokud je o *zodpovědnost za kázeň žáků*, posun nastává ve zdůrazňování společné zodpovědnosti rodiny a školy za chování žáků ve škole. Jedná se v podstatě o překonání staré příhodovské teze, že škola učí a rodina vychovává. Škola má plnit také svou výchovnou roli, tj. vést žáky k prosociálním postojům, pěstovat a rozvíjet u dětí sociální dovednosti, učit je kázní a odpovědnosti. Řada učitelů se ale dodnes domnívá, že jejich úkolem je naučit žáky shodě přísudku s podmínem, lineárním a kvadratickým rovnicím, vysvětlit dětem Archimedův zákon, poučit je o druhé světové válce, připravit je na přijímací zkoušky na střední školu, nikoli však (na)učit je slušnosti, kázní a pořádku. Někteří rodiče zase dosud zastávají názor, že škola je tu od toho, aby z jejich mnohdy nevychovaných a rozmazlených dětí udělala slušné lidi.

Reinterpretace v oblasti *rozvíjení kázně* znamená, že budování kázně není záležitostí nějaké zázračné metody, která zabere vždy a za všech okolností, nebo nějakého krátkého časového úseku, nýbrž že se jedná o postupný a dlouhodobý proces. V této souvislosti se objevuje termín „výchova ke kázní“. Budování zdravé kázně je „běh na dlouhou trať“ a v podstatě nikdy neukončí.

Ve sféře *metod*, které přispívají ke kázní žáků, nastává změna v tom smyslu, že se k dosažení kázně nepoužívají pouze tradiční kázeňské prostředky typu odměn, trestů, dozoru, příkladu, rozkazu, zákazu, hrozby, ale také učební metody a organizační formy, které svou podstatou, svým založením vedou žáky ke kázní, toleranci, slušnosti či ohleduplnosti (projektová výuka, kooperativní učení, skupinová práce, dramatická výchova). Kromě toho se začínají ve zvýšené míře využívat metody pěstování odolnosti vůči agresivitě a manipulaci ze strany spolužáků, asertivní výchova a jiné metody, jež jsou určeny především pro žáky, kteří jsou zakřiknutí, ostýchaví či bojácní a kteří jsou potenciálními oběťmi agresorů.

Kázeň je dodnes v myslích řady lidí převážně spojována pouze s hrubými a trestajícími akcemi či opatřeními, popř. s metodami používanými k zastrašování a odrazování dětí od nevhodného chování. Ve skutečnosti zahrnuje kázeň daleko širší rejstřík chování, ať už učitelů, rodičů, vychovatelů, nadřízených aj. Většinou teprve v souvislosti s nějakou tragickou událostí ve škole dochází k „rehabilitaci“ kázně, kdy je kázeň vnímána jako něco pozitivního, jako něco, co napomáhá pocitu bezpečí a jistoty u žáků, zvyšuje výkon a usnadňuje dětem pobyt ve škole.

V současné době je třeba podtrhnout fakt, že *kázeň je svou podstatou antropologickou konstantou*, stejně jako je jí podle Kučerové (1999, s. 73) autorita, která „spoluutváří pravidla skupinového života, organizační řád skupiny, spolupodmiňuje její biologické přežití, rozvoj jedinců i předávání zkušeností z generace na generaci“.

Potřeba kázně stoupá s počtem lidí ve skupině, což je také případ školy. Je to nutnost, když je v jedné školní budově několik stovek žáků. Určitý řád, určitá kázeň je předpokladem soužití a výkonnosti jak ve škole, tak v armádě či podniku. Výrobní proces, který se stává čím dál tím složitějším a komplikovanějším, vyžaduje od výrobců nejen vysoké vzdělání, ale i vysokou míru pracovní kázně, sebeřízení a sebekontroly.

V případě kázně vždy ovšem záleží na její míře, neboť i přes dobré úmysly může při extrémní míře kázně („přehnaných“ normách a jejich mechanickém aplikování) docházet k potlačování tvořivosti a spontaneity, narušování přirozeného ustrojení člověka.

(5) Kázeň jako ochrana dítěte ve škole

Ať už se jedná o kázeň dětí a mládeže ve škole či mimo školu, varující skutečností zůstává, že v posledních desetiletích výrazně stoupl výskyt tzv. syndromu rizikového chování (risk behaviour syndrome), a to zejména v rozvinutých západních zemích (Šebková, 2004). Například lékaři v USA kon-

statují, že zdraví mládeže je více ohroženo jejich chováním než nemocemi. Následky tohoto syndromu patří v řadě zemí k nejčastějším příčinám úmrtnosti patnáctiletých až devatenáctiletých mladých lidí. Světová zdravotnická organizace (WHO) říká: „Klíčem ke zdraví dorostu je jeho chování.“

K syndromu rizikového chování v dospívání patří také jevy, o kterých se následně zmíníme v souvislosti s aspekty ochrany dítěte ve škole:

- zneužívání návykových látek (nikotin, alkohol, drogy);
- negativní jevy v reprodukční oblasti (předčasné zahájení sexuálního života, střídání partnerů, pohlavní nemoci, nechtěná časná těhotenství);
- negativní jevy v psychosociální oblasti (poruchy chování, agresivita, deprese až sebevražedné chování, poruchy školního prospívání).

Smutné motto I: Případ šikanovaného žáka 1. třídy

Šikanování je rakovinou dnešních škol. Mnoho dětí se bojí chodit do školy, neboť mají strach ze svých spolužáků, kteří je fyzicky napadají, vydírají či psychicky týrají. Řada šikanovaných obětí končí na dětské psychiatrii, někteří sahají k sebevraždě či pobírají invalidní důchod, jelikož jim jejich psychické potíže způsobené systematickým týráním nedovolí v budoucnosti pracovat. Alarmujícím trendem je v současné době snižování věkové hranice agresorů. Šikana se již běžně vyskytuje v prvních ročnících základní školy.

Šikanovaný prvňák upadl do bezvědomí

Chodí do první třídy, je mu sedm let, jmenuje se Stanislav a nechává si říkat Kapitán. Má své „vojáky“, kteří pro něho plní úkoly.

Naposledy před čtrnácti dny všichni zaútočili v Blížeově na Domažličku na šestiletého prvňáčka Ondřeje, který s otřesem mozku skončil v nemocnici. Případ vyšetřuje policie, ale vzhledem k věku pachatelů je nemůže nijak potrestat. Hrozí jim jen ředitelská důtka.

Nebylo to poprvé, co parta „vojáků“ chlapci ublížila. „Položili mě na lavici a chtěli peníze. Kapitán mi vzal nážky a začal mi stříhat vlasy, obočí a řasy. Pak mě uhodili. Spadnul jsem do bezvědomí. Když jsem se probudil, nacpali mi papír do pusy a chtěli další peníze. Znovu mě uhodili. Pak už jsem se probudil s hadrem na hlavě,“ líčí událost z konce února 2004 šestiletý Ondřej. (Mladá fronta Dnes, 15. 3. 2004, s. A/2)

* * * * *

Jednou z věcí, pro kterou společnost potřebuje školu, je ochrana dětí před předčasným „vstupem do života“. Bohužel, současné škole se tento úkol – vzhledem k existujícím problémům s drogami, alkoholem, kouřením či šikanou ve školních budovách – nedaří plnit.

V této souvislosti je možné připomenout vyjádření *Senátního podvýboru pro vyšetřování delikvence mladistvých*, které se týká USA. Práví se v něm, že „spektrum a typ násilí a zločinu, o kterém se zjistilo, že existuje na školách, obsahuje prakticky všechny druhy zločinu, které se vyskytují na ulicích“. (Rich, 1982, s. 1) Jinými slovy, přijít do styku s drogami, být

okraden, zmlácen či zmrzačen, popř. zastřelen, se může člověku (žáku nebo učiteli) přihodit jak na ulici, tak ve škole.

Ukazuje se, že kázeň je základním předpokladem nejen efektivního učení, ale i bezpečnosti žáků, resp. nástrojem ochrany dětí před riziky, která vyplývají z nerespektování stanovených norem chování ve škole.

Kázeň jako ochranu dítěte ve škole můžeme chápat v několika smyslu:

- *bezpečnostním* (kázeň jako nástroj ochrany žáků před šikanou a násilím ze strany spolužáků);
- *výkonovém* (kázeň jako faktor, který zvyšuje výkon a efektivitu práce; kázeň jako nástroj snižující časové ztráty ve výuce způsobené rušivým chováním žáků);
- *hygienickým* (kázeň jako nástroj ochrany žáků před škodlivými vlivy, včetně drog, alkoholu a kouření);
- *ekonomickým* (kázeň jako nástroj zabráňující finančním ztrátám, které vyplývají z vandalismu nebo odcizování školního majetku, popř. z krádeží mezi žáky, finanční ztráty se týkají jak školy, tak dětí, popř. jejich rodičů, kteří musí vzniklou škodu uhradit či napravit);
- *prognostickým* (kázeň chrání člověka před sebou samým, před budoucí kriminální dráhou, přispívá ke zdravému růstu a vývoji člověka).

(6) Kázeň jako ochrana učitele ve škole

Kázeň, resp. nekázeň dětí ve škole se ovšem nedotýká pouze žáků, ale má svůj dopad také na učitele. Ukazuje se totiž, že *kázeň je nejen základním předpokladem efektivního učení a bezpečnosti žáků, ale rovněž nástrojem ochrany učitelů*. V dnešních základních a středních školách nejsou šikanování pouze žáci, ale také učitelé.

Smutné motto II: Případ šikanovaného mistra

V poslední době neprobíhá šikana pouze směrem k žákům, ale děje se také ve vztahu k učitelům. Agresivní žáci si najdou i mezi učiteli nejslabší článek a na něm si pak vybíjejí svou zlost a agresivitu. K takovému případu došlo během loňského roku v Brně. Po městě dokonce kolovala videonahrávka se šikanováním jednoho z vyučujících. Deset učňů – ve věku kolem 16 let – ze Středního odborného učiliště strojářského a elektrotechnického v Brně šikanovalo při vyučování svého mistra a zároveň si celou „akci“ nahrávalo na video. Vedení učiliště začalo případ řešit až poté, když nahrávku odvysílala loni v červenci Česká televize v pořadu Fakta.

Za šikanu mistra rozdala ředitelka učňům jen důtky

Videozáznam koloval loni v létě Brnem. A všichni, kdo ho viděli, se zřejmě dobře bavili. Deset učňů na něm přímo při vyučování šikanovalo svého mistra a ještě si ho při tom nahrávalo na video.

Záznam je jen pro tvrdé povahy. Chlapci na něm několik desítek minut učiteli brání odejít ze třídy, rozepínají mu košili a nevybíravě ho poslušují. Navíc na něj hrubě pokřikují a nauzájem se povzbuzují k ještě tvrdším útokům. Studenti pak svůj čin omlouvali tím, že nahrávkou chtěli jen upozornit na neschopnost svého učitele, s jehož výukou nebyli spokojeni. (MF Dnes, 17. 3. 2004, s. A/6)

V této souvislosti je možné připomenout, že *Národní parlament dětí a mládeže České republiky* ve svém usnesení z října 2003 odsoudil šikanu učitelů žáky. Parlament současně navrhl, aby ředitelství každé školy prozkoumalo, zda se tento problém vyskytuje i u nich ve škole a případně se pokusilo tento problém vyřešit smírem obou stran.

Bohužel, ani tak politováníhodná a odsouzeníhodná věc, jakou je šikanování učitelů, však nezaujímá v „hororové hierarchii“ žákovských zločinů nejvyšší příčku. Na ní stojí nejtěžší možný zločin – vražda. V posledních letech umírají učitelé (rukama žáků) i žáci (rukama spolužáků) po celém světě – v USA, Německu, Velké Británii, Francii, Nizozemsku, Japonsku, Austrálii a jinde.

Dne 1. března 2004 došlo k prvnímu případu *zavraždění učitele žákem* také v České republice. Student druhého ročníku Středního odborného učiliště ve Svitavách ubodal nožem přímo při vyučování svého šedesátiletého učitele. Spouštěčem tohoto hrůzného činu byla učitelova výtlka směrem k učni, že má nohy na židli. Student se na učitele, který k němu v tu chvíli stál zády, vrhнул s loveckým nožem, bodl jej do ledvin a poté, co se učitel skácel k zemi, zasadil mu ještě několik ran. Učitel po převozu do nemocnice zemřel.

Kromě ochrany učitelů před šikanováním a fyzickým napadáním či před drzostmi a vulgárními útoky ze strany žáků (*ochrana ve smyslu bezpečnostním*) představuje školní kázeň pro učitele nástroj ochrany ve smyslu výkonovém a prognostickém.

Pokud jde o kázeň jako *ochranu ve smyslu výkonovém*, učitel, který učí ve škole, kde panuje velká nekázeň, kde je neustále narušován průběh vyučování, kde člověk musí neustále řešit spory mezi žáky, zabývat se vyšetřováním krádeží, vandalismu, šikany nebo čelit projevům drzosti a vulgárnosti žáků vůči své osobě, ztrácí energii a chuť do práce. Takový učitel logicky podává nižší výkon, práce ho netěší, stává se podrážděným, nervózním, popř. chladným až nepřijemným (nikoli vlastní vinou!). V konečném důsledku může celá věc vyústit ve stav, kdy takový učitel ztratí autoritu i u zbytku slušných žáků. Učitel se ocitá v začarovaném kruhu. Kvůli nekázni ve třídě žáky prakticky ničemu nenaučí. Ti se nudí, mají pocit, že škola je na nic, a proto pokračují v nekázni, resp. ji ještě vystupňují.

V případě kázně jako *ochrany ve smyslu prognostickém* máme na mysli především následující skutečnost. Učitelské povolání úzce svázané s nekázni

žáků může vyústit buď v apatii, rezignaci učitele na výchovnou funkci, nebo v odchod ze školství, popř. v psychické problémy a poruchy. Někteří učitelé připomínají flašinet, když bez ohledu na zájem žáků o danou látku a chování dětí ve třídě monotónně odříkají učební látku, čímž si splní svou „zákonnou povinnost“, a opustí učebnu. Řada učitelů dnes odchází ze škol, a to nikoliv pouze kvůli tzv. optimalizaci sítě škol nebo nízkému finančnímu ohodnocení, ale zejména z důvodu neukázněného chování dětí. Jsou známy případy (některé se dokonce týkají prvního stupně základní školy), kdy učitelka řeší svou situaci – neboť není s to zvládnout neukázněné žáky – odchodem na mateřskou dovolenou, než aby dále učila v problémové třídě či ročníku.

Situaci některých učitelů dobře ilustruje vyjádření jedné dívky z našeho výzkumného šetření (Bendl, 2001): „Učitel má malý plat, musí toho hodně umět, a navíc musí snášet velkou nekázeň, drzosti a vulgárnosti vůči sobě. Nikdy bych nemohla být učitelkou.“

(7) Závěr

Žáci od učitele očekávají, že bude umět nastolit kázeň a pořádek. Mnoho dětí si přeje ve škole kázeň, neboť pro ně znamená ochranu a naplnění jedné ze základních psychických potřeb – bezpečí, jistoty. Současně platí, že řada učitelů opouští školy nikoli v důsledku nízkého platového ohodnocení jejich práce, ale spíše kvůli rostoucí nekázni a násilí ve školách, jehož terčem nejsou v současné době „jen“ samotní žáci, ale také pedagogové. Kázeň, resp. bezpečné školní klima, bývá řazena ke znakům tzv. dobrých škol.

Současná společnost, její rozvoj a dynamika, úroveň vědy a techniky a posuny v hodnotové orientaci vytvářejí nový rámec výchovy. Společenská realita a nároky kladené na dnešního člověka vyžadují také nový pohled na kázeň, jež je pilířem jak školy, tak společnosti.

Reinterpretace kázně postupně nastává v oblasti cílů, obsahu a funkcí školní kázně, jakož i v přístupu ke konstituování norem chování žáků či v otázkách zodpovědnosti jednotlivých výchovných subjektů za chování dětí a mládeže. Nové interpretace kázně se dále vází k pohledu na kázeň jako na dlouhodobý proces a ke změnám dochází rovněž ve způsobu, jak předcházet nekázni žáků ve škole, jak řešit nekázeň a jak vést žáky ke kázni – kromě tradičních kázeňských prostředků typu příklad, slovo, zaměstnání, dozor, trest a odměna dochází k rozšíření tradiční palety kázeňských prostředků, například o pěstování odolnosti potencionálních obětí šikany vůči projevům agrese a násilí ze strany spolužáků.

Literatura

- BENDL, S. *Školní kázeň. Metody a strategie*. Praha: ISV, 2001.
 JEDLIČKA, R., KLÍMA, P. Aktuální otázky terénní sociálně pedagogické práce s neorganizovanými skupinami dětí a mládeže. *Pedagogika* 2004, roč. 54, č. 1, s. 4–18.

JIRÁSKOVÁ, V. Vzdělání v postmoderní době. In *Hodnoty a vzdělání*. Praha: Pedagogická fakulta UK, 1997, s. 72–83.

KRAUS, B. *Sociální aspekty výchovy*. Hradec Králové: Gaudeamus, 1998.

KUČEROVÁ, S. Problém vztahu autority, hodnot a ideálů pohledem současné mládeže. In VALIŠOVÁ (ed.). *Autorita ve výchově*. Praha: Karolinum, 1999, s. 69–84.

MÜHLPACHR, P. Patologické závislosti u dětí a mladistvých. *Pedagogická orientace* 1999, č. 2, s. 69–79.

MÜHLPACHR, P. Sociální determinanty výchovy v postmoderní společnosti. *Pedagogická orientace*, 2003, č. 4, s. 44–51.

PELCOVÁ, N. *Vzorce lidství*. Praha: ISV, 2001.

RICH, J. M. *Discipline and Authority in School and Family*. New York: 1982.

SMITH, B. O. Discipline. In EBEL, R. L., NOLL, V. H., BAUER, R. M. *Encyclopedia of Educational Research*. London: The Macmillan Company, 1969, s. 292–296.

SPOUSTA, V. Vizualizace jako sociologický jev. *Pedagogická orientace* 2003, č. 4, s. 68–72.

ŠEBKOVÁ, S. *Syndrom rizikového chování v dospívání* [cit. 26. ledna 2004]. Dostupné na: http://nova.medicina.cz/verejne/clanek.dss?s_id=5978

BENDL, S. Reinterpretace kázně v současné škole. *Pedagogická orientace* 2005, č. 2, s. 2–14. ISSN 1211-4669.

Adresa autora: Doc. PaedDr. Stanislav Bendl, Ph.D., katedra pedagogiky, Pedagogická fakulta UK v Praze, M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1, stanislav.bendl@pedf.cuni.cz